

Kutatásunk révén három átfogó kérdésre igyekeztünk választ kapni. Egyrészt, hogy miként változott a magyar társadalom osztályszerkezete a rendszerváltás utáni időszakban és milyen sajátosságai vannak európai összehasonlításban. Másrészt, hogy a magyar társadalom mennyire tekinthető zártnak, illetve nyitottnak az intergenerációs társadalmi mobilitás, illetve a párkapcsolati homogámia hagyományos mérőszámai alapján. Harmadrészt, hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció mennyiben határozza meg Magyarországon a társadalom tagjainak életéselyeit, életkörülményeit, illetve társadalmi-politikai attitűdjeit. Miként változtak ezek az összefüggések az elmúlt évtizedekben és hogyan értékelhetők nemzetközi összehasonlításban.

Ezek a kérdések a szociológia klasszikus, központi jelentőségű kérdéseinek tekinthetők, amelyek a társadalmi struktúra- és rétegződéskutatás hazai hagyományában is folyamatos vizsgálódás tárgyát képezték. A 2000-es évek második felétől azonban egyszerűen nem zajlottak Magyarországon olyan átfogó kutatások, amelyek révén empirikusan jól megalapozott válaszokat adhattunk volna ezekre a kérdésekre. Azt reméljük, hogy kutatásunk hozzájárult ahhoz, hogy eltűnjön ez az űr.

A következőkben először a kutatás menetéről, majd a fő eredményeiről, illetve ezek disszeminációjáról számolunk be, végül pedig az eredmények lehetséges hasznosulásával foglalkozunk.

A kutatás menete

A kutatás menete összességében az előzetes munkaterv szerint alakult. A kutatás átfogó elméleti kérdéseinek tisztázása, valamint az empirikus alapot jelentő adatbázisok beszerzése után az adatok feldolgozásán, illetve az elemzésen volt a sor a tervezett tematika szerint. Az előzetes terveket egyrészt valamelyest a koronavírusjárvány következtében hozott korlátozások írták felül, ami mindenekelőtt a kutatócsoporton belüli kommunikációt érintette. Másrészt, a kutatócsoport egyes tagjai élethelyzetük változása, illetve egyéb kutatási feladataik miatt a tervezettnél kevesebb munkát tudtak a projektre allokálni. Ezt a problémát új kutatók – Balogh Karolina, Győri Ágnes és Erát Dávid – bevonásával oldottuk meg.

Az induló szakaszában a munka két fő problémára összpontosult. Egyrészt a kutatás elméleti megalapozásához a foglalkozási osztályelemzés elméleti kérdéseire fókuszált, illetve másrészt az empirikus vizsgálatokhoz releváns adatbázisok beazonosítására, illetve beszerzésére.

Az elméleti kérdések kapcsán olyan szakirodalmakat dolgoztunk fel, illetve vitattunk meg a kutatás résztvevőivel, amelyek egyrészt az empirikus osztályelemzés elméleti-módszertani kérdéseivel foglalkoznak, illetve másrészt, amelyek konkrét elemzéseket végeznek egy-egy országra vonatkozóan vagy nemzetközi összehasonlításban. E munkának a megközelítés előnyeinek, illetve hátrányainak a feltárása mellett az a gyakorlati probléma állt a középpontjában, hogy a társadalomszerkezet vizsgálatához milyen konkrét rétegződési sémára támaszkodjunk.

E kérdés kapcsán alapvetően pragmatikus álláspontot képviseltünk, aminek az indoka, hogy a kutatás fő célja hosszú távú idősorok, illetve nemzetközileg összehasonlítható eredmények létrehozása, márpedig ezt célt – több különböző adatbázisra támaszkodva – nem lehet másként elérni. Fő szabályként azonban a vizsgálataink az EGP sémára, illetve az ennek nyomán készült

European Socio-economic Classification-re (ESeC) támaszkodtak, amely ma a nemzetközi összehasonlító kutatásokhoz leggyakrabban alkalmazott foglalkozási rétegséma. E séma mellett azonban más klasszifikációkat is, így a Ferge Zsuzsa féle munkajelleg-csoportosítást is használtuk, egyrészt ha az alkalmazott adatbázisok, illetve a konkrétan vizsgált kérdések ezt igényelték, illetve másrészt kifejezetten ellenőrzési céllal: vajon több különböző rétegsémát használva is tartalmilag ugyanazon eredményekre jutunk-e?

Mivel kutatásunk kizárólag korábban előállt statisztikai adatgyűjtések másodelemzésén alapult, az indulásnál másik fontos feladatunk a kutatáshoz szükséges statisztikai adatbázisok feltérképezése, illetve beszerzése volt. Ennek eredményeként a munkát részben olyan szabadon hozzáférhető nemzetközi adatbázisokra alapoztuk, mint a *European Social Survey*, illetve az *International Social Survey Program*, valamint a Társadalomtudományi Kutatóközpont korábbi belső adatfelvételei. Továbbá adatkéréssel fordultunk az Eurostat-hoz, ami rendelkezésünkre bocsátotta az EU-SILC, LFS adatbázisokat Magyarországra, illetve a felvételben résztvevő többi országra vonatkozóan. Szintén kérelemmel fordultunk a KSH-hoz a 2016-os mikrocenzus és kiegészítő felvételei kutatászobai hozzáférésehez. Ez az adatbázis nemzetközi összehasonlításokhoz kevésbé használható, arra viszont kiválóan alkalmas, hogy a jellemzően kisebb mintás nemzetközi adatfelvételeknek a 2010-es évek második felére vonatkozó eredményeit validálja. Egyedülálló továbbá, hogy a mikrocenzushoz tartozott egy foglalkozási presztízs kiegészítő felvétel, amely kivételes lehetőséget biztosít a foglalkozási rétegződés vizsgálatához.

A következő szakaszokban a munka az elemzéshez szükséges osztályváltozók kialakítására, indikátorok létrehozására, valamint az elemzések elkészítésére irányult. Az elemzések az előzetes terveknek megfelelően három fő tartalmi kérdéskörre koncentráltak.

Az első ezek közül a magyar társadalom osztályszerkeze változásának különböző kérdéseit foglalja magába. A második, hogy a társadalmi mobilitás, illetve a házassági mobilitás hagyományos mérőszámai alapján a magyar társadalom mennyire tekinthető nyitottnak, illetve zártnak, és ez miként változott az elmúlt évtizedekben. A harmadik pedig, hogy az osztályhelyzet mennyiben van hatással a társadalom tagjainak életkörülményeire, illetve viselkedésére a mai Magyarországon.

Fő eredmények

Ami az *első* területet illeti, a kutatás egyik fő eredményének tekinthető a magyar társadalom szerkezetét több indikátor segítségével, nemzetközi összehasonlításban vizsgáló *The New Hungarian Middle Class* című írásunk, amely a a Q1-es *International Journal of Sociology*-ban jelent meg. Emellett a *Statisztikai Szemlében* publikáltuk az osztályszerkezet változását a foglalkozások automatizációs kitettsége alapján vizsgáló írásunk. A foglalkozási szerkezet jellemzőinek vizsgálatához ezen túl, a 2016-os presztízsvizsgálatra támaszkodva kifejlesztettünk egyrészt egy új magyarországi presztízsskálát, amely minden foglalkozáshoz hozzárendel egy általános presztízspontszámot, illetve további öt skálát, amelyek öt dimenzió – kereset, tudás, hatalom, hasznosság, divatosság – alapján rangsorolják a foglalkozásokat. Másrészt pedig a foglalkozási szerkezetet a különböző értékelési dimenziók mentén megfigyelhető inkonzisztenciák alapján vizsgáltuk. Melyek azok a foglalkozások, amelyeket a presztízs, a hatalom, a kereset, a tudás, illetve hasznosság és divatosság tekintetében inkonzisztensnek ítélnék meg a társadalom tagjai és hol helyezkednek el ezek az osztályszerkezetben. Az e témákkal foglalkozó

két tanulmány szintén a *Statistikai Szemlében* jelent meg. Szintén e területhez kapcsolódóan vizsgáltuk az EU-SILC adatbázisaira támaszkodva, hogy magyar társadalom foglalkozási szerkezete a nemek közötti egyenlőtlenségek tekintetében miként változott a 2000-es évek közepe óta. Az ehhez kapcsolódóan elkészült munka a benyújtás fázisában van.

A *második* kérdéskör az osztályszerkezet nyitottságára, illetve zártóságára vonatkozik, amit a társadalmi mobilitás valamint a párkapcsolati homogámia-heterogámia változása révén vizsgálunk. A Q1-es *Sociological Research Online*-ban megjelent tanulmányunk a korábbi hazai mobilitás-kutatásokhoz kapcsolódva vizsgálja a mai magyar társadalom fő mobilitási jellemzőit. A korábbi kutatások alapján 2000-ig álltak rendelkezésre idősorok a magyar társadalom mobilitási folyamatairól, e munka 1973 és 2018 közötti időszakot fedi le. A mobilitás témaköréhez kapcsolódóan emellett több írásunk is megjelent, amelyek részben a mobilitáskutatás elméleti kérdéseivel, illetve a társadalomszerkezet különböző pozícióiba irányuló mobilitási folyamatokra koncentrálnak. A párkapcsolati homogámia-heterogámia kérdését az EU-SILC 2005, 2011, illetve 2019-es hullámai alapján vizsgáltuk. E vizsgálatok eredményeként két tanulmányt készítettünk, amelyek közül az egyik a 2022-es Társadalmi Riportban jelent meg, a másodikat pedig a Q1-es *European Sociological Review*-hoz nyújtottuk be.

A kutatás harmadik átfogóbb kérdése, hogy az osztályhelyzetnek milyen következményei vannak a mai Magyarországon, vagyis hogy miként függ össze különböző jelenségekkel. A problémakörhöz kapcsolódóan egyrészt a Q2-es *East European Politics and Societies*-ben megjelent írásunkban azt vizsgáltuk, hogy az anyagi életkörülmények, illetve a munkanélküliség tapasztalata mennyiben függ az osztályhelyzettől és ez miként változott Magyarországon európai összehasonlításban. Másrészt több adatbázisra támaszkodva az 1981 és 2019 közötti időszakra vonatkozóan vizsgáltuk, hogy a foglalkozási osztálypozíció mennyiben magyarázza különböző időszakokban a jövedelmi egyenlőtlenségeket Magyarországon. A kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a társadalom polarizációjával párhuzamosan a kapcsolat egyre szorosabbá vált. Az eredményeink csak részben igazolják ezt a hipotézist. Ez alapján az 1980-as évek a 2010-es évek első fele között folyamatosan növekedett az osztályhelyzet szerepe a jövedelem szóródásának magyarázatában, a 2010-es évek második felére azonban fordulatot jeleznek az eredmények. Ez a tanulmány a 2022-es *Társadalmi Riportban* olvasható.

E kérdéskörön belül a második átfogóbb irány az osztályhelyzet, illetve a politikai viselkedés kapcsolatára vonatkozik. Ennek keretében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az osztályhelyzet mennyiben magyarázza a pártválasztást Magyarországon és milyen szerepe lehet a 2010-utáni választási eredményekben. A Q1-es *Theory and Society*-hez benyújtott munkánk három fontos összefüggésre mutat rá: egyrészt a hagyományosan az osztályszavazás mérésére szolgáló Alford-index az ellenzéki koalíció esetében negatív értéket mutat, a kormánypártoknál viszont pozitív, vagyis a munkások Magyarországon inkább a jobboldali pártokat támogatják, s nem az ellenzéket. Másrészt ezek az eredmények úgy jönnek ki, hogy a kormánypártok a legfelső, illetve legalsó foglalkozási osztályokban élvezik a legnagyobb támogatottságot. Harmadrészt az osztályhelyzetnél sokkal erősebb összefüggésben áll a pártpreferenciánál az osztályhelyzet változása: a fölfelé mobilak inkább a kormánypártokat támogatták a 2022-es választást megelőző időszakban, a lefelé mobilak viszont az ellenzéki koalíciót.

Disszemináció

Kutatási eredményeinket rangos nemzetközi és hazai folyóiratokban, illetve gyűjteményes kötetekben jelentettük meg. Törekedtünk továbbá arra, hogy ezeket minél több nemzetközi, illetve magyarországi fórumon bemutassuk. Ezeket a beszámoló részeként tételesen felsoroltuk.

A tanulmányok mellett két folyóiratkülönszám szerkesztésében is részt vettünk. Egyrészt, az *Intersections* folyóirat 2022/2-es számában jelent meg a Durst Judit és Huszár Ákos által szerkesztett társadalmi mobilitással foglalkozó különszám. Ebben egyszerre kaptak helyet kvantitatív módszereket alkalmazó tanulmányok, amelyek a mobilitás kiterjedtségét, illetve változását vizsgálják, illetve kvalitatív eszközöket alkalmazó vizsgálatok, amelyek speciális mobilitás utak értelmező megértésére vállalkoztak. Másrészt a *Replika* című folyóirat 125-ös számában jelent meg Éber Márk Áron és Gregor Anikó szerkesztésében egy osztályszerkezet különszám. Ez az osztályszerkezet vizsgálatának elméleti kérdésesével, illetve a magyar társadalom utóbbi években bekövetkezett váltoásaival foglalkozik.

A kutatócsoport tagjai részt vettek továbbá két konferenciaszekció szervezésében, amelyek *Osztály/szerkezet: mit tudunk a magyar társadalom osztályszerkezetéről?* címmel a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének 2020-as (*A szociológia egy sikeres évszázad előtt? Budapest, 2020. október 8–9.*), illetve 2022-es (*Kit érdekel még a szociológia? Lehet-e korunk válságaira válaszolni a szociológia nélkül?*) konferenciáján kerültek megrendezésre.

A szűkebb akadémiai, tudományos fórumokon túl eredményeinket igyekeztünk a szélesebb közönséghez is eljuttatni. Munkánkról így az elmúlt években több interjúban is beszámoltunk közéleti lapokban, rádióműsorokban, online beszélgetésekben:

444.hu: <https://444.hu/2021/03/10/a-mobilitas-egyre-inkabb-lecsuszaszt-es-nem-felemelkedest-jelent>

G7.hu: <https://g7.hu/kozelet/20220324/erosodott-a-magyar-kozeosztaly-megis-elmaradt-a-rendszervaltas-nagy-igerete/>

PARTIZÁN: <https://www.youtube.com/watch?v=6f6CI8jEupU>

VALASZONLINE.hu: <https://www.valaszonline.hu/2023/02/01/magyarorszag-szaktunok-jovedelem-tarsadalom-tarki-huszar-akos-elemzes/>

QUBIT.hu: <https://qubit.hu/2023/02/03/tartossa-valtak-az-egyenlotlensegek-magyarorszagon-es-nem-latszik-a-kiut>

KLUB RÁDIÓ: <https://www.klubradio.hu/archivum/reggeli-gyorsreggeli-szemely-2023-februar-23-csutortok-0900-huszar-akos-es-durst-judit-31227>

JELEN: <https://jelen.media/kozelet/huszar-akos-kerdes-hogy-a-magyar-tarsadalmat-lehet-e-meg-egyseges-nemzetnek-tekinteni/>

Hatás, hasznosulás

A kutatás több olyan eredményt felszínre hozott, amely más vizsgálatok alapján eddig nem volt ismert. A beszámoló lezárásaként ezek közül szeretnénk tömören kiemelni két pontot, amelyek

a kutatás hasznosulása szempontjából különösen hangsúlyosak lehetnek. Ezek nem olyan eredmények, amelyek alkalmasak arra – ahogy a beszámoló egyik kérdése fogalmaz –, hogy „a kutatás és fejlesztés folyamatában gazdasági haszonra vezessenek”, társadalompolitikai relevanciájuk azonban megkérdőjelezhetetlen.

1. A foglalkozási szerkezet a rendszerváltás utáni Magyarországon a régió országaival összehasonlítva is különösen merev volt, s ez a 2010-es években sem változott érdemben. Az osztályszerkezetben különösen nagy súllyal vannak jelen a képzetlen foglalkozások, alacsony viszont a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások aránya. Ez csupán az évtized végére mutatott enyhe változást. Ennek köszönhetően a munkahelyek jelentős hányadának az automatizációs kitettsége is magas.

2. A társadalmi mobilitás legalább az 1970-es évek óta csökken Magyarországon és ez a 2010-es években is folytatódott. Sőt, nem csupán egyre alacsonyabb a mobilak aránya, de a mobilitás egyre inkább lefele tartó mobilitást jelent. Hasonló trendek figyelhetők meg a párkapcsolatok növekvő homogámiája esetében is. A magyar társadalom ez alapján a 2010-es években tovább záródott.

A társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlításban is alacsony Magyarországon, ami azzal a következménnyel jár, hogy az egyéni teljesítményekkel szemben a származás hatása különösen erős arra, hogy ki milyen helyet foglal el a munkaerőpiacon, illetve a társadalom szerkezetében. Az alacsony mobilitás visszavezethető egyrészt a foglalkozási szerkezet merevségére: a foglalkoztatottság növekedése az elmúlt időszakban inkább a foglalkozási szerkezet alsó szegmensét bővítette és kevés magas végzettséget igénylő új állás keletkezett. Másrészt a relatív mobilitás, vagyis az esélyek egyenlőségének csökkenésére is. Mindegyik pont olyan probléma, amelyre a nemzetközi szintéren komoly szakpolitikai figyelem irányul, Magyarországon viszont a kérdés ritkán kerül elő. Pedig az alacsony mobilitás nem csupán igazságossági kérdéseket vet fel, de komoly gazdasági károkat is okoz.